

Ніна ОСЬМАК

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ АМБІВАЛЕНТНОГО ХАРАКТЕРУ ОПРИШКА В ПОВІСТІ «КАМІННА ДУША» ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2.09

Осьмак Н. Художнє моделювання амбівалентного характеру опришка в повісті «Камінна душа» Гната Хоткевича; 8 стор.; бібліографічних джерел – 6, мова – українська.

Анотація. У статті розкрито художні особливості розвитку характеру одного з представників опришківського руху Дмитра Марусяка, відображено авторське ставлення до нього, умотивовано вчинки героя, виходячи із життєвої ситуації, в яку він потрапив.

Зроблено спробу пояснити причини «вічності» постаті опришка в народній пам'яті, незважаючи на амбівалентність його характеру, а також розкрито символічний зміст назви твору.

Ключові слова: амбівалентність, художнє моделювання, герой, поетика, символічний зміст, проблемність характеру.

Актуальність і постановка проблеми. Існування і розвиток будь-якої держави неможливий без наявності спільної національної ідеї, яка має об'єднувати населення країни в націю, адже саме національне «я» кожного народу перетворює його у творця своєї історичної долі. До пошуку свого національного «я» у красному письменстві на початку ХХ століття долучалася чимала когорта митців. Осібне місце серед них належить Гнатові Хоткевичу, представнику Слобожанської України, якому доля подарувала можливість розкрити глибини національного «я» представників іншої частини України – Гуцульщини. Своїми творами – прозовими «Камінна душа», «Довбуш», драматичними «Верховинці», «Довбуш», «Гуцульський рік», «Непросте» він прагнув осягнути глибинну сутність національного обличчя українства в одному з його безпосередніх виявів – гуцульській вдачі.

Ступінь опрацювання теми. Серед сучасних дослідників опришкіани твори Г. Хоткевича ставали не раз об'єктом дослідження. Науковці І. Липа, І. Франко, Л. Горболіс, І. Денисюк, Т. Бикова, Л. Вдовіченко, О. Лаврик, В. Шевчук та ін. висловлювали власну позицію щодо розмаїття проблем, порушених у творі, надавали жанрову характеристику, розкривали ідейний зміст твору відповідно до авторської концепції тощо. Однак амбівалентність національного характеру залишилась поза увагою дослідників.

Мета дослідження: виходячи зі змісту твору, простежити особливості розвитку характеру одного з представників опришківського руху Дмитра Марусяка, авторське ставлення до нього, умотивування вчинків героя, пошук пояснення причин «вічності» постаті опришка в народній пам'яті, незважаючи на амбівалентність його характеру.

Основні положення наукового дослідження. Соціально-психологічна повість «Камінна душа» Гната Хоткевича – твір багатоплановий і багатопроblemний, серед яких найголовніша, яку порушує письменник, – це осягнення

причин зародження опришківського руху, впливу його на долю гуцулів і його приреченості. Скориставшись відомим на Гуцульщині баладним сюжетом про стосунки опришка Павла Марусяка і попаді, письменник свідомо відійшов від її ліричного начала, надаючи «першу скрипку» саме соціальному мотивові, в основу якого він поклав ідею активного протесту проти існуючих суспільних порядків, утілюючи її в образі Марусяка та його товаришів-опришків.

Опришок Дмитро Марусяк у творі став уособленням одного із варіантів вияву гуцульської вдачі, що вражала амбівалентністю численних дослідників. Письменник прагнув «заглянути» в глибини душі одного з яскравих представників гуцульської книги буття, зрозуміти її сутність, законами автентичного природного світу Карпат пояснити сенс буття одного з представників опришківського руху, який у народній уяві залишився більше розбійником, аніж поборником інтересів бідного селянства.

Характер опришка письменник у творі розкриває з позиції свідка кохання до Марусяка попаді Марусі, його зародження, перебігу і трагічного кінця. Очима молоді дівчини, яка стає мимовільною співучасницею, а також свідком поступової моральної деградації представника опришківського руху, формується авторське ставлення про особливості гуцульської вдачі героя. Так, появі у творі Дмитра Марусяка передують комплексна романтична картина уявлень про гірського лицаря, створена попадею Марусею на основі гуцульських переказів про опришків. Певною мірою психологічні замальовки внутрішнього чуття героїні, з одного боку, побудовані на уявленнях Марусі про ідеального автохтона Карпатського краю, а з іншого – умотивовані народними гуцульськими оповідями і піснями про розбійника-опришка Яношіка. Неспіввідносність власних переконань про героїзм гірського народу з історією про лиху вдачу героя народної пісні Яношіка, який спокусив молоду гуцулку й «схопив, як орел здобич, ... поніс-полетів

межи сині гори, в дикі ізвори, ... і почалося життя-мука молодій молодичці» [5, с. 81] створює своєрідний дисонанс у душі героїні, змученої відсутністю справжнього кохання, що розумілося нею насамперед як гармонійне єднання із навколишнім світом. Історія про розбійника Яношіка, переживана гуцулкою Гафійкою, стає своєрідним пророцтвом долі Марусі, що, спокушена буянням весняної природи Карпат, йде за покликом власного серця у пошуку уявного казкового лицаря.

Прозріння про справжню розбійницьку вдачу лицаря-опришка в Марусі настає поступово: втеча від спокійного життя, щире і віддане кохання до Марусяка, спілкування з іншими опришками, мешкання в обійсті гуцулки Оленихи, розкриває «очі» героїні на «темний» бік опришківського життя. Відчуваючи здатність переконати у помилковості вчинків Марусяка, його захопленні грабунком, героїня знаходить спроможність переконати коханого.

Наратор пропонує не лише читачеві, а й вже, власне, Марусі досягнути всю множинність філософських значень камінності. По-перше, кожен камінь в горах – це людська душа, яка складає конкретну гору, а отже – Всесвіт, камінь має душу, як і людина, здатен думати, мислити відчувати власні потреби, реагувати на зовнішні чинники. Філософічність цієї позиції підтверджують слова Нового Завіту, люди – це «жваві камені», а «Христос є каменем, який будівничі відкинули, і відбудованою святиною», що ідентифікується з вознесеним світом» [4, с. 151]. По-друге, камінь – це символ зачерствілої душі конкретної людини, так званий, її «темний» бік, що множить у ній може заповнити всю її сутність. Амбівалентність людської душі передбачає тяжіння її до «світлого», цього прагне кожна людська душа (навіть з часом і Дмитро Марусяк у сцені гри на флюярі перед смертю і каяттям музикою перед всім людом за вчинені шкоди). По-третє, камінь – це символ долі людини, яка у пошуках сенсу існування втрачає можливість протистояти зовнішнім чинникам, не розуміє сутності власного буття. Асоціативні зв'язки долі Марусяка з таким каменем передає наратор двічі – під час опису нестримного руху каменя, що котиться згори до низу в неусвідомленому пориві, зносячи довкола живі рослини, а також у філософському коментуванні цього опису героєм. Порівняймо: «Летить! Грмить! В безумнім розмаху, в безумнім ризику, ударившись об землю, підскакує вище всіх разів камінь, хоче перелетіти і... на всім полеті шаленим гримає об скалу!... Розбивається надвоє, начетверо, на мільйон шматків і шматочків... І немає каменя» [5, с. 276]. Власне, камінь стає у творі основним образом-символом, який розкриває особливості гуцульської вдачі, її характеру опришка Марусяка зокрема у своїй екзистенційній проекції пророкує зародок долі, яку навряд чи вдасться оминати [6, с. 149]. Для психологічного сприйняття повісті це дуже

важлива риса, адже дозволяє стверджувати, що в поведінці Марусяка наявний архетип «героїзованого злочинця» [1, с. 173], який кидає виклик передбачуваності та спланованості життя. З одного боку, читач ловить себе на думці, що Дмитро стає достатньо привабливим у своїй «свобідності» від певних життєвих пріоритетів, він є герой, який не вважає за потребу бути взірцем у поведінці, ставленні до Марусі, інших жінок, опришків, простих селян, хоча й відстоює їх інтереси. З іншого боку, вчинивши найстрашніший гріх – убивство, Марусяк усвідомлює невідворотність власного трагічного кінця, однак, сліпо підкорюючись долі, не змінює пріоритети, тим самим прирікає себе на загибель. Тому доцільно погодитися з І. Приходько, яка стверджує, що «у творі просвічує драма людської душі з її піднебессями та безоднями» [3, с. 101].

Образ скелі, об яку розбивається вщент камінь-душа, символізує силу, значно сильнішу за нестримний рух зірваного з віковичного місця каменя, що розбивається на дрібні скалки і зникає у прірві життя. Це символ життєвих перепон, тих умов, що здатні зупинити, здавалося б, «дику» силу каменя, а також свідчення споконвічного природного закону про перемогу найсильнішого. Знаючи про неминучість появи «сильнішого» каменя, Марусяк не зупиняється у шаленому ритмі грабунку і вбивств, не зупиняє його ані втеча Марусі, ані прокльони гуцулів, що зрозуміли справжню «розбійницьку» сутність опришка, ані втрата авторитету серед інших опришків. Подальша доля Марусяка, яку розкриває у натуралістичних фарбах наратор, сповнена трагічних картин поступової моральної деградації героя, починаючи від грабунку простих гуцулів, зневажання думок інших опришків і закінчуючи звирячим ставленням героя до жінок – Марусі і Катерини, а також, логічно, цілковитою зневірою у сенсі власного буття.

Скелею, що остаточно зупинила нестримний рух каменя-Марусяка, став за задумом наратора гуцул Юріштан, душа якого також стала каменем-скелею, ще страшнішою за вчинки опришка Марусяка. Юріштан не став на розбійницький шлях, однак, будучи представником польської влади у регіоні, кривавими вчинками ствердився як кат простих гуцулів, став для них втіленням владної сили, скелею, об яку розбиваються всі їх намагання здобути волю.

Відповідно до висловленої опришком філософської концепції про перемогу сильнішого, не прості, «слабкі», гуцули ловлять і виносять покарання Дмитрові Марусяку за вчинені грабунки, а саме сильніший ворог святкує перемогу: «А Юріштан стояв і ре-го-тав... Ні, то не був регіт. То був рев якогось страшного задоволеного чудовища. Тисячу літ ховало десь у кров'ю наповнених безоднях ненависть, згоряючи помсти вогнями, – і от тепер задоволилося. Побідило і – регоче» [5,

с. 368]. Тобто, з одного боку, Юріштан стає знаряддям справедливості – адже спіймав найбільшого злочинця Гуцульщини, що тримав у великому страху більшість її населення. З іншого – наратор підкреслює парадоксальність ситуації, коли селяни-гуцули знаходяться під владою «сильних світу цього», очоленою колишнім гуцулом, що скористався можливістю «вийти в люди», і змушені терпіти наслідки перемоги сильнішого над опришком.

Письменник по-філософськи умотивовує ситуацію, коли край, який «викохав» опришківський рух задля соціального і національного звільнення, за парадоксів соціальних обставин, а також людської психології, змушений констатувати факт морального переродження героя-опришка в злочинця, якого позірно має судити ще страшніший злочинець Гуцульщини. Фактично рятуючи Дмитра від неслави і споконвічного прокляття краян, наратор дає можливість героєві висповідатися, однак у доволі специфічній манері.

Зважаючи на природну милосердність гуцулів, їхню здатність прощати власних кривдників, автор дозволяє Марусякові реабілітуватися в очах власного народу. В останні хвилини буття внутрішня сутність опришка потребувала сповіді, незважаючи на відсутність сповідальних слів у самого Марусяка. Таким даром «говорити серцем людини» у творі наділена флюора, яка «звільняє» душу Дмитра від тягара своїх земних гріхів: «Опришок приложив флюору до губ... Все завмерло... І... як далекий шепіт ріки, залитої місячним сяйвом, як скарга переляканої страдали ці-трепітки під вікном,... Заспівали звуки і понеслися... над цєю різнобарвною товпою, над судьями, сьондзами, катом, шибеницею... І заблискотіли, заграли цвітами в повітрі високо, переплітаючися в невидимі гірлянди ніжності, і злітали звідти, мов журкіт

жайворонка, і розсипалися...» [5, с. 369]. Символічним змістом наповнений образ розсипаних звуків-перлів, які, на відміну від сколків розтрощеного об скалу каміння, не були загублені у безодні присутніх гуцулів, вони зуміли розкрити зміст «світлого» боку душі опришка, стали своєрідним паростком, що зруйнував камінну сутність «темної» сторони Марусяка, стали єдиним порятунком для прощення зболілої від надлюдських страждань «заплутаної» душі героя в останню мить його життя.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, особливо вражаючими для письменника-слюбожанина стають специфічні взаємини гірських людей з природою, вроджений пантеїзм, специфічне ставлення до проблеми життя і смерті, дуалізм християнського і язичницького світовідчуття тощо. Тобто повість «Камінна душа» фактично є яскравим підтвердженням думки Г.Лозко про існування типів «регіональних ментальностей» [2, с. 86]. Розкриваючи природу гуцульської вдачі Д. Марусяка, письменникові вдалося відобразити найяскравіші особливості характеру не лише верховинців, а й усього українського етносу. Г. Хоткевич реалістично, з об'єктивною виваженістю відобразив психологію душі гуцула, у якій відбилися регіональні особливості вдачі – надмірна суворість, різка запальність, імпульсивність, перевага чуттєвого над виваженістю, гордість тощо. Водночас актуалізує твір Г. Хоткевича в українському національному просторі його філософське прагнення, суголосне подіям початку ХХ ст., пояснити людству неспроможність різних виявів збройної боротьби побудувати мирне і вільне життя: за концепцією автора – навіть несвідоме зло автоматично продукує множинність його виявів у майбутньому.

Література

1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). – К.: Либідь, 2001. – 334с.
2. Лозко Г. Українське народознавство/ Г.Лозко. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 367с.
3. Приходько І. Гнат Хоткевич (1877-1942) / І.Приходько // Приходько І. Українські класики без фальсифікацій/ І.Приходько. – Х.: Світ дитинства, 1997. – С.85–110.
4. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів/ Н.Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – С.142–174.
5. Хоткевич Г.М. Авірон; Камінна душа: Повісті / Г.М. Хоткевич. – Харків: Фоліо, 2009. – 380 с.
6. Юнг К.-Г. Психология бессознательного / К.-Г.Юнг. – М.: Реабилитация, 1998. – 400с.

Нина Осмак

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ АМБИВАЛЕНТНОГО ХАРАКТЕРА ОПРИШКА В ПОВЕСТИ «КАМЕННАЯ ДУША» ИГНАТИЯ ХОТКЕВИЧА

Аннотация. В статье раскрыты художественные особенности развития характера одного из представителей опришковского движения Дмитрия Марусяка, отражено авторское отношение к нему, мотивировано поступки героя, исходя из жизненной ситуации, в которую он попал.

Сделана попытка объяснить причины «вечности» образа опришка в народной памяти, несмотря на амбивалентность его характера, а также раскрыто символический смысл названия произведения.

Ключевые слова: амбивалентность, художественное моделирование, герой, поэтика, символический смысл, проблемность характера.

Nina Osmak

**ART MODELING OF AN AMBIVALENT NATURE OF OPRYSHOK IN THE STORY "STONE SOUL"
BY HNAT KHOTKEYUCH**

Summary. The article deals with artistic features of the nature of one of the members of the outlaw movement Dmytro Marusiak, reflected the author's attitude towards him, motivated hero's actions based on the life situation into which he fell.

An attempt to explain the reasons of "eternity" of a figure opryshok in people's memory, despite the ambivalence of his character and also it is disclosed symbolical sense of the name of the work.

Key words: ambiguity, art modeling, character, poetic, symbolic meaning, problematic of the character.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2016 р.

© *Осьмак Ніна Дмитрівна* – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.